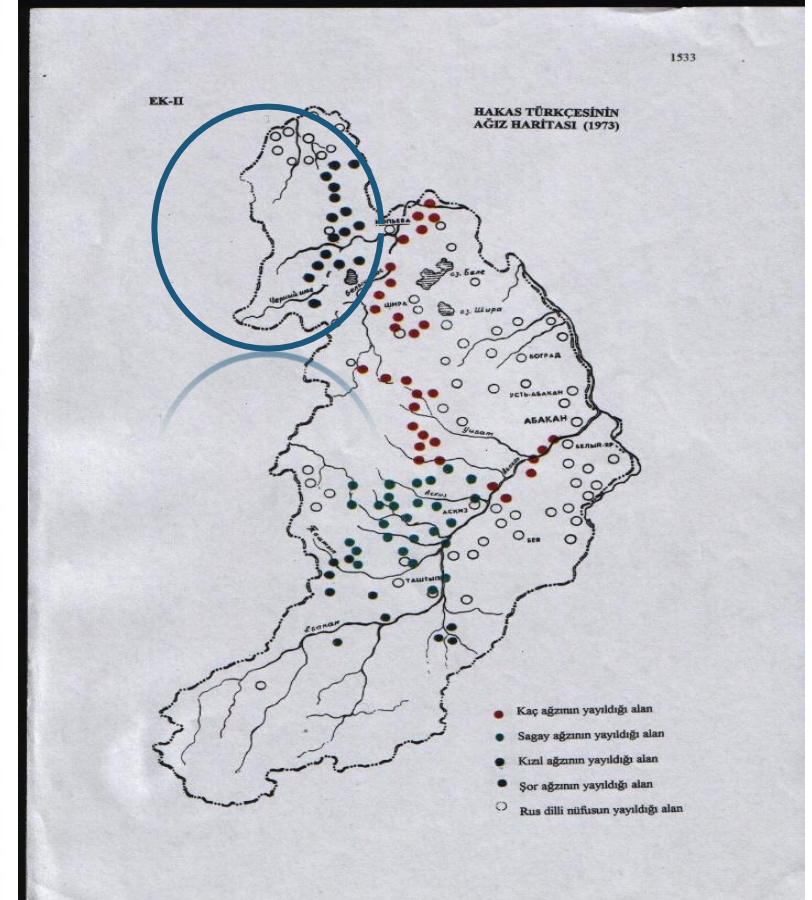
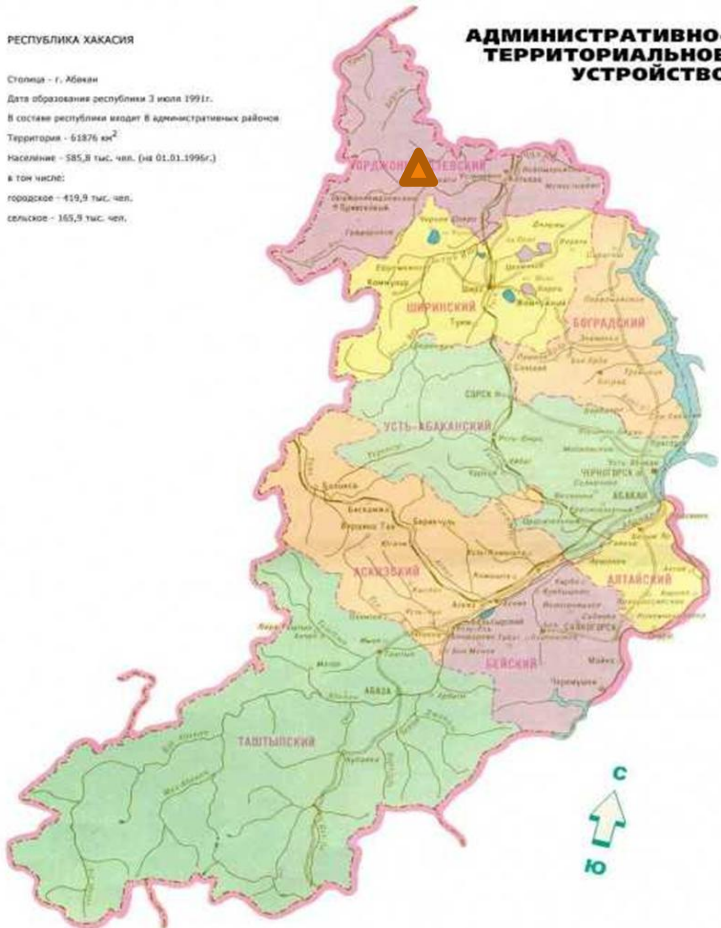

Kızıl Ağzı ve Özellikleri

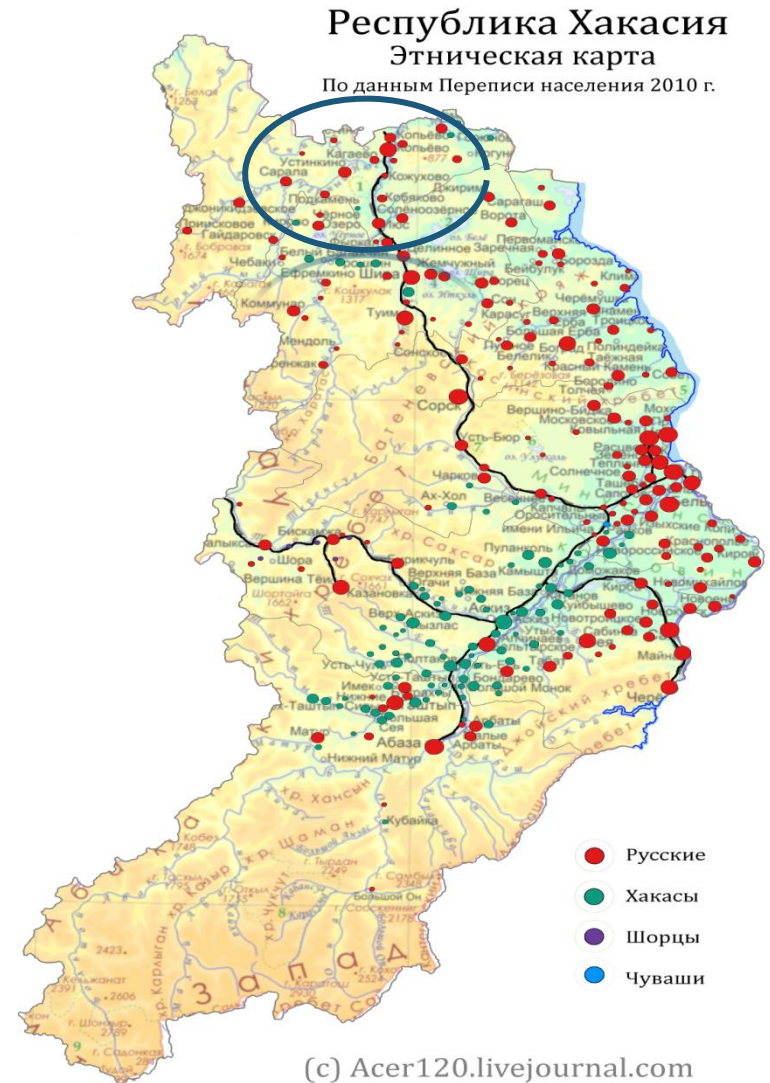
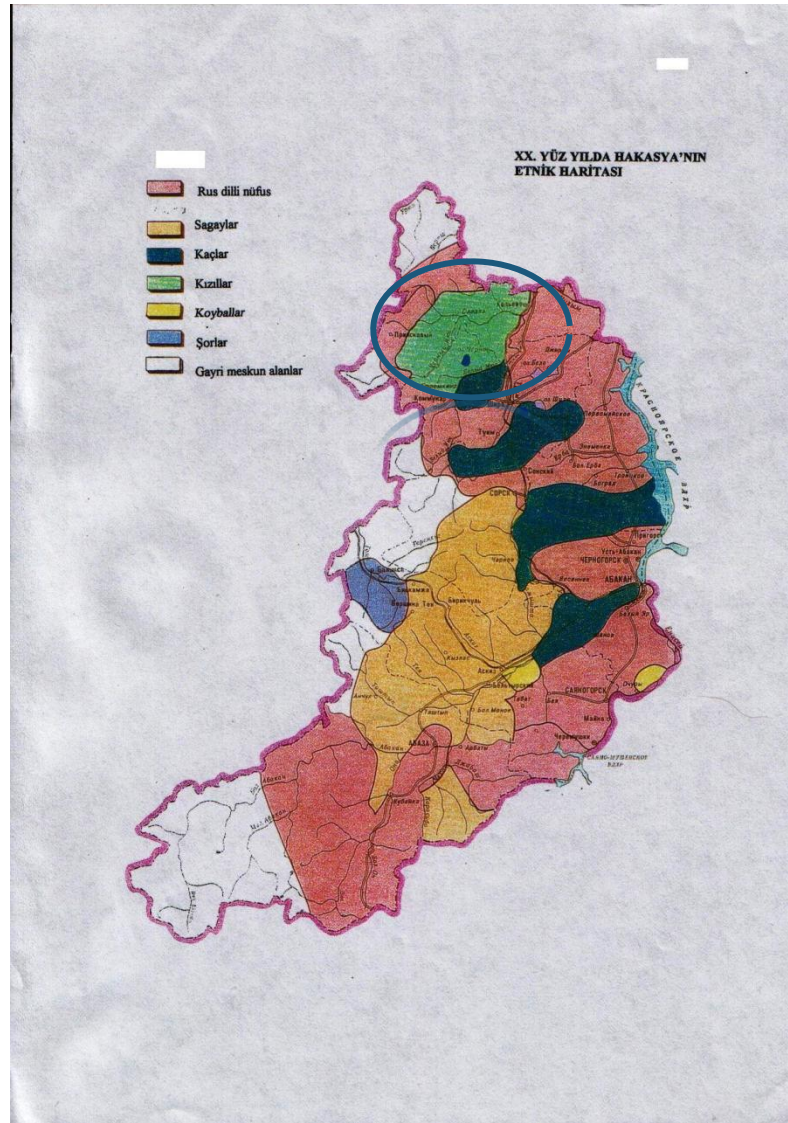
TL 4095 Hakas Diyalektolojisi
Prof.Dr.Gülsüm Killi Yılmaz

Hakasya'nın Ordjonikidze ve Şira rayonlarında, Ak ve Kara İyus nehri vadilerinde yaşayan ve kendilerini **Xijil kiji** olarak adlandıran alt-etnik grup tarafından konuşulan Hakas Türkçesinin Kızıl ağzı konuşuru en az sayıda olan ağızlardan biridir. Kızıl ağzı günümüzde daha çok yaşlı kuşak tarafından konuşulmaktadır. Gençler ve çocuklarda anadili kaybı düzeyi yüksektir.

V. Krivonogov'un çalışmasına göre (1997; 2013) genel Hakas nüfusunun %4,1'ini oluştururlar.

Boylar	1820	1897	1987	2007
Kızıl	22,6	16,7	4,2	4,1
Kaç	36,6	31,3	20,6	16,5
Koybal	5,1	2,7	2,2	2,1
Sagay (Beltirlerle)	32,7	46,7	68,1	71,7
şorlar	3	2,6	4,9	5,6

(c) Acer120.livejournal.com

Kızıl ağız ilk olarak **N.G. Domojakov** tarafından araştırılmış, Kızıl ağız üzerine yazdığı tezini **1948** yılında savunmuştur.

Domojakov N.G. ***Opisaniye kızıl'skogo dialekt hakasskogo yazıka***, Abakan 1948.

D.F. Pataçakova da 1995 yılında Kızıl ağız üzerine eğitim-öğretimde kullanılmak üzere küçük bir çalışma yayımlamıştır:

Pataçakova D.F. ***Kızıl'skiy dialekt xakasskogo yazıka (Kratkiy oçerk)***, Abakan 1995.

Ayrıca Pataçakova'nın Kızıl ağız çeşitli dergi ve makale kitaplarında yayımlanmış olan başka çalışmaları da vardır.

Son yıllarda **G.V. Kışımova** Kızıl ağızının ses sistemi üzerine, **R.D. Sunçugaşev ve İ.M. Çeboçakova** ise genel olarak Kızıl ağızının belgelenmesi ve betimlenmesi üzerine çalışmalar sürdürmektedir.

Kızıl ağızı, fonetik, morfolojik, leksik bakımdan Hakas yazı dili ve diğer Hakas ağızlarından önemli ölçüde ayrılır. Ancak bazı açılardan Şor ağızı ile (/ş/ ve /j/ seslerinin bulunuşu) bazı bakımlardan Sagay ağızı ile (örneğın söz başında ve söz içinde /m/ sesinin bulunuşu, örneğın maltı “balta”, morşo “çıçek”, xamax “alın” vb.) yakınlaştığı söylenebilir.

Sesbilgisi Özellikleri:

Ünlüler

• Kızıl ağızında Hakas edebi dilinde olduğu gibi 9 normal uzunluktaki ünlüye karşılık /8/ uzun ünlü bulunur. Edebi dilde olduğu gibi /i/ ünlüsünün uzununu yoktur. /a, a:, e, e:, o, o:, ö, ö:, , ı, ı:, i, i:, ĩ, u, u:, ü, ü: /

• Kalınlık incelik uyumu edebi dildeki gibidir.

• Edebi dildeki bazı kalın sıradan ünlülü sözcükler Kızıl ağızında **ön sıradan ünlülü** söylenirler:

Kız Ağ. neñmır // ED nañmır “yağmur”

Kız Ağ. eyren // ED ayran “ayran”

Kız Ağ. eyne // ED ayna “şeytan”

Kız Ağ. çeljı // ED çalcı “ırgat”

Kız Ağ. şeyege // ED çayarğa “sudan geçirmek, yıkamak”

Kız Ağ. eylenege // ED aylanarğa “dönmek”

Kız Ağ. ekkelege // ED al kilerge, ağalarğa “getirmek”

Kız Ağ. çeç // ED sas “saç”

Hakas edebî dilinde ilk hecede /e/ ünlüsüne nadiren rastlanır. Hakas edebî dilinde ilk hecede /i/ bulunan sözcükler genellikle /e/ ünlüsüyledir. Bu bakımdan Kızıl ağzının/e/ sesi bakımından daha eskicil olduğu söylenebilir.

Kız. Ağ. men // ED min “ben”

Kız. Ağ. sen // ED sin “sen”

Kız. Ağ. Pes // ED pis “beş”

Kız. Ağ. şeti // ED çiti “yedi”

Kız. Ağ. segıs // ED sigıs “sekiz”

Kız. Ağ. elig // ED ilig “elli”

Kız. Ağ. em // ED im “ilaç”

Kız. Ağ. eme // ED nime “ne, şey”

Kız. Ağ. tegir // ED tigr “gökyüzü”

Kız. Ağ. ep // ED ib “ev”

Kız. Ağ. keleğe // ED kilerge “gelmek”

Kız. Ağ. edege // ED iderge “yapmak”

Kız. Ağ. estege // ED isterge “duymak”

Kız. Ağ. şetkizege // ED çitirerge “ulaştırmak”

Kız. Ağ. peje // ED pice “abla”

Kız. Ağ. keje: // ED kice: “dün”

Kız. Ağ. et // ED it “et”

Kızıl ağızında ilk hecede uzun /e:/ ünlüsünün Edebi dildeki /i/ ya da /i:/ sesini karşıladığı durumlar vardır.

Kız. Ağ. Şe:t “genç” // ED çi:t

Kız. Ağ. Ke:r “yaşlı” // ED kirĭ

Ancak edebi dil ile örtüşen örnekler de bulunur: ki:s “keçe”, ni:k “hafif, ucuz”.

Kızıl ağızında uzun /e:/ ünlüsü bazı durumlarda /ei/ diftongu biçiminde telaffuz edilir:

Ke:r // keir “yaşlı” // ED kirĭ

E:zĭ // eizĭ “sahip” // ED e:zĭ

Pĭre:, pĭrey “bazen”

Poyıl “buyıl” // ED Pü:l

Diğer ünlülerin kullanımını edebi dildeki ile genellikle örtüşür. Ancak farklılaştığı örnekler vardır:

Kız. Ağ. kım, kımo:l “kim?” // ED kem

Kız. Ağ. pova, povo “bab” // ED paba

Birçok örnekte edebi dildeki dar yuvarlak ünlüler geniş-yuvarlak ünlü ile karşılanır:

Kız. Ağ. po “bu” // ED pu

Kız. Ağ. pö:r, pö:rı “kurt” // ED pü:r

Kız. Ağ. oğa: “çok” // ED uğa:

Kız. Ağ. köş “güç” // ED küs

Ancak bu örneklerin dar ünlülü biçimleri de Kızıl ağızda kullanılır.

Çok heceli kelimelerin son hecesindeki uzun yuvarlak ünlü edebi dilde ve Kaç ağzında olduğu gibi yuvarlaktır. Byu bakımından Sagay ağzından ayrılır.

kızö: “damat”

xıro: “kırağı”

püzüröl “bir tür peynir” // ED pıçırö

Ünlü uyumu edebi dildeki gibidir. Edebi dildeki gibi **kalınlık-incelik uyumu genellikle vardır**. Ancak bu uyumu bozan belirli durumlar bulunur. Bunlardan biri edebi dilde olduğu gibi /i/ sesinin kaynaşma sonucu bulunduğu durumlardır: xırında “civarında, yanında”, pasxali “başka türlü, başka şekilde”, o vb.. Şimdiki zaman biçimi (-tur, şat-, -şadı(r)) da büyük ünlü uyumunu bozar. Körtüm “görüyorum” , sölepşadı “söylüyor” vb.

Düzlük yuvarlaklık uyumu genellikle edebi dildeki gibidir, ancak, dar yuvarlak ünlülü sözcüklere dar ünlülü ekler geldiğinde yuvarlaklaşma olur: Örn.

Kızıl ağ. sugnu “suyu” // ED suğrı

Kızıl ağ. puluttu// ED puluttı

Kızıl ağ. puluttug// ED puluttığ

Çeşitli sözcüklerde **ilk hece dışında da geniş-yuvarlak ünlü bulunabilir**:

Kızıl ağ. ködöç “kazan” // ED ködes

Kızıl ağ. povo// ED paba

Ünsüzler

•Edebî dilde söz içi ve söz sonunda bulunan /b/ ünsüzünün bulunduğu durumlarda Kızıl ağızında sızıcılaşmış olan –w-, -w, -f ünsüzleri bulunabilir.

Kız. Ağ. aba: , awa: “ağabey” (ED aca)

Kız. Ağ. abıra, awıra “at arabası” (ED xaña:)

Kız. Ağ. tabıs, tawıs “ses, gürültü” (ED tabıs)

Kız. Ağ. ew, ep, ef “ev” (ED ib)

•Edebî dilde söz sonunda sızıcı /ğ/ ünsüzünün bulunduğu durumlarda Kızıl ağızında . (Sagay ve Şor ağızında olduğu gibi) genellikle patlayıcı /g/ sesi bulunur

Kız. Ağ. sug // ED suğ “su”

Kız.ağ. şazag “yay” // ED çazağ “yaya”

Kız. Ağ. sarıg // ED sarığ “sarı”

•Edebî dilde olduğu gibi iki ünlü arasında /ğ/ ünsüzü bulunur. (xara:ğım “gözüm”, poğan “oldu”, ana:ğa “ona”, şonğa “halka”, ağağa “akmak”, aza:ğım “ayağım”, xağağa “vurmak” vb.) Ancak içinde /ğ/ ünsüzü bulan eklerle genişletilmiş içinde /ğ/ ünsüzünün bulunduğu sözcüklerde sözcüğün kökündeki /g/ sızıcı değil patlayıcıdır. (Örn. Şıg- “çık-”, şığağa “çıkma”; sag- “sağma”, sagağa “sağma”

•Söz içinde de Edebî dilde sızıcı /ğ/ ünsüzünün bulunduğu bazı sözcükler patlayıcı /g/ ünsüzü ile: oğlu “oğlu”, aglax “az”

•Edebî dilde – söz sonunda –s ünsüzünün bulunduğu durumlarda Kızıl ağzında -ş ünsüzü bulunur:

Kız. Ağ. aş // ED as “aç, acıkmış”

Kız. Ağ. aş-, ajağa // ED . as- azarğa “açmak”

Kız. Ağ. ağaş // ED. ağas

Kız. Ağ. iş-, ijege // ED. İzerge “içmek”

Kız. Ağ. o:ş // ED o:s “avuç”

Kız Ağ. şeş // ED. sas “saç”

Kız. Ağ. pış-, pijağa //ED pıs-, pizarğa

•Kızıl ağzında söz sonunda –ş’li sözcükler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında /ş/ ünsüzü iki ünlü arasında ötümlüleşir.

Kızıl ağ. aç- “aç-” - ajağa “açmak” // ED as- , azarğa

Kızıl ağ. iç- “iç-” – ijege “içmek” // ED is-, izerge.

Kızıl- pış- “biç-, kes-”, pijağa “ “biçmek, kesmek” // ED. pıs- pizarğa.

Kızıl ağ. ağaş “ağaç” + iyelik 3. TKE ağajı “ağacı” // ED ağas, ağazı

Kızıl ağ. çeş “ağaç” + iyelik 3. TKE çejim “saçım // ED sas, sazım

Kızıl. Ağ. uş “uç”, iyelik 3. TK ujum “ucum” // ED us, uzım

•Edebîdildeki iki ünlü arasındaki /ç/ ünsüzünün bulunduğu sözcükler Kızıl ağzında /j/ ile dir.

Kızıl ağ. ajıg “acı” // ED açığ “acı”

Kızıl ağ. ajıx “açık” // ED açıx

Kızıl ağ. pïjïk “kağıt, mektup, yazı” //ED pïçïk “mektup, yazı”

Kızıl ağ. kejjïg “geçit”// ED kiçïg “geçit”

Kızıl ağ. kiçïg “küçük” // ED kiçïg “küçük”

•/ş/ ünsüzüne söz başında da rastlanır. Bu sözcükler edebi dilde söz başında /s/ iledir:

Kızıl ağ. *şürmeş* “saç örgüsü” // ED *sürmes* “saç örgüsü”

Kızıl ağ. *şoşxa* “domuz” // ED *sosxa* “domuz”

•Edebi dilde söz başında /ç/ ile olan bir takım sözcükler ise Kızıl ağzında /s/ iledir.

Kızıl ağ. *süstük* “yüzük” // ED. *çüstük* “yüzük”

Kızıl ağzı *say* “çay” // ED *çay, çey* “çay”

Kızıl ağ. *sıs* “tayga” // ED *çıs* “tayga”

Kızıl ağ. *süs* “yüz” // ED *çüs* “yüz”

Kızıl ağ. *süs-*, *süzege* “yüzmek” // ED *çüs-*, *çüzerge* “yüzmek”

•Kızıl ağzında edebi dilde kelime başı /ç/'li sözcükler (bunlar ET y- > ç- biçiminde gelişmesi sonucudur) Kızıl ağzında /ş/'lidir:

Kızıl ağ. şazı // ED çazı "bozkır"

Kızıl ağ. şon // ED çon "halk"

Kızıl ağ. şel // ED çil "rüzgar"

Kızıl ağ. şas // ED ças "yaş, insanın vb. yaşı"

Kızıl ağ. şılğı // ED çılğı "at"

Kızıl ağ. şavızax // ED çabızax "alçak"

Kızıl ağ. şarılağa // ED çarılarğa "ayrılmak, yarılmak"

Asıl olarak söz başında ve sonunda /s/'li ve /ş/'li ya da söz sonunda /z/'li sözcükler ED ve bazı Kızıl konuşurlarında /s/ ile bulunur.

Kızıl ağ. sağış // ED sağıs “düşünce”

Kızıl ağ. sarıg // ED sarığ “sarı”

Kızıl ağ. odıs // ED otıs “otuz”

Kızıl ağ. xas, xazım “kaz, kazım” // ED xas, xazım “kaz, kazım”

Kızıl ağ. xas-, xazağa “kazmak” // ED xas xazarğa “kazmak”

Kızıl ağ., ED. xarındas, xarındazım “kardeş, kardeşim”

Kızıl ağ., ED. pas, pazım “baş, başım”

Kızıl ağ. pes // ED. pis “beş”

Kelime içinde, asıl olarak iki ünlü arasında bulunan /ş/ ünsüzü de edebi dilde ve bazı Kızıl konuşurlarında edebi dildeki gib /z/'dir.

Kızıl ağzı *kiz̃i*

•Kızıl ağzında /ş/ ünsüzü söz içinde de görülebilir. Edebî dilde bu durumda /ç/ ünsüzü bulunur.

Kızıl ağ. şırşe “(çay) fincanı” //ED çırçe “fincan”

Kızıl ağ. şaşax “püskül, saçak” // ED çaçax

Kızıl ağ. erepşı “karı koca” // irepçi “karı koca”

Kızıl ağ. şoşığa “korkmak” // çoçirğa “korkmak”

Kızıl ağ. xurşığa “kuşak kuşanmak” // xurçirğa “id.”

Kızıl ağ. palıxşı “balıkçı” // ED palıxçı “id.”

Kızıl ağ. şörşadı “gidiyor” // ED çörçedir “id.”

•Edebî dilde iki ünlü arasında ya da diğer ötümlü ünsüzlerin komşuluğunda bulunan /c/ ünsüzünün bulunduğu sözcüklerde Kızıl ağzında /j/ ünsüzü bulunur.

Kızıl ağ. ĩje “anne” // ED ĩce

Kızıl ağ. pece / peje “kızkardeş” // ED. pice “kızkardeş, abla”

Kızıl ağ. şeje “abla” // ED. şeşe/şaca “abla”

Kızıl ağ. teyje “teyze” // ED. tay ĩce “teyze”

Kızıl ağ. aaljı “miasfir” // ED. aalcı

Kızıl ağ. xızıjax “küçük kız” // ED. xızıcax

Kızıl ağ. adıgji “atıcı, avcı” // ED atığcı

Kızıl ağ. şaajax “yay” // ED şaacax “yay”

Kızıl ağ. nenje “kaç?” // ED nince “”kaç?”

Kızıl ağ. kejee // ED. kicee “dün”

Kızıl ağ. pızojax “buzağı” // ED pızocax “buzağı”

Kızıl ağ. xajan “ne zaman” // ED xacan “ne zaman”

Kızıl ağ. xujaxtığa “kucaklamak” // ED xucaxtırğa “kucaklamak”

Kızıl ağ. tañ şaraanja “tan atana kadar” // ED tañ şaraanca “id.”

/c/ ve /j/, /ç/ ve /ř/ Kızıl ağzında seçimlik olarak kullanılabilir. Örneğın pece/ peje, ĩje/ĩce pıçık // pıjık, kıcık // kıjık, pıcax/ pıjax

•Us “uç, tepe” sözcüğü Kızıl ağzında /uş/ biçiminde telaffuz edilir. 3. Teklik kişi iyelik eki aldığında /ucu/ ve /uju/ biçiminde söylenir. Edebi dilde ise us – uzı biçiminde telaffuz edilir.

Edebî dildeki –s > -z- değışmesi Kızıl ağzında –ř > -j- biçimindedir.

•Kızıl ağızında gözlenen bir değişiklik de edebi dilde söz başında /p/ bulunan sözcüklerin Kızıla ağızında söz başında /p/ ve /m/’li biçimlerinin bulunuyor oluşudur:

pus/mus “buz”, pağa/mağa “kurbağa”, patxa/matxa “nikotin”.

•Hakas edebî dilinde Eski Türkçe söz başı /y/’li sözcükler /ç/, sözcük nazal ses içeriyor ise /n/’lidir. Kızıl ağızında bu tür bazı sözcüklerde /y/ sesinin korunduğu görülür: yaxsı/şaxsı “iyi” // ED çaxsı; Kızıl ağ. yabal/ şabal “kötü” // ED çabal “id.”; Kızıl ağ. yanı/nağı “yeni” // ED na: “id.”.

Ses olayları

Kızıl ağızında, edebi dildeki benzeşme kuralları geçerlidir. Sözcüğün son sesine bağlı olarak gelen ekin ilk sesi değişir. Son ses ötümlü ise ekin ötümlü, ötümsüz ise ötümsüz, genizsil ise genizsil değişkesi kullanılır.

Edebî dilde –ll-, -nn-, -tt- gibi ünsüz çiftleri belirgin bir biçimde iki ayrı ünsüz gibi telaffuz edilirken Kızıl ağızında ikinci ünsüz farklı bir ünsüzle karşılaşılır ya da tek bir ünsüz gibi söylenir: Örn. ED çallanarğa “para karşılığı iş yapmak” // Kızıl ağ. çaldanağa, ED annañ “oradan” //Kızıl ağ. anan, mınnañ “buradan” // mınañ vb.

Ötümlüleşme

•Ötümsüz ünsüzlerde biten sözcüklerin son sesi, sözcük ünlü ile başlayan bir ek aldığıında ötümlüleşir.

k-g, x-ğ, s-z, t-d, p-v (b), ş-j sesine değişir.

Pörük –pörüğü, kögenek –kögenegi, izik “kapı” –izüğü

Azax-aza:ğı, xulax-xulka:ğı, pısxax “hayvanın ayak dersi” – pısxax:ğı

Xas “kaz” -xazı , tas “taş”-tazı, xarındas –xarındazı, pes “beş”-pejinji
“beşinci”

Et “et”-edü, put “kalça”-pudu, xa:t “karı, kadın”, “eş” – xa:dı, et-
“yapmak”-edege, at- “ateş etmek” –adağa, xat- “katılaşmak”-xadağa.

•Edebî dilde iki ünlü arasında bulunmasına rağmen ötümsüz /t/
ünsüzünün bulunduğu sözcüklerde Kızıl ağzında ötümlüleşme olur: ED.
xat “karı” – xatı “karısı” // Kız. ağ. xa:t –xa:dı; Ed.dil. xatığ “sert” // Kız.ağ.
xadığ; ED. at- “ateş etmek”- atarğa // Kız. ağ. at- adağa “ateş etmek”, ED.
pat- -patarğa “batmak” // Kız. ağ. padağa.

Edebî dilden farklı olarak Kızıl ağzında p-w değişmesi vardır: xap “çuval” – xawı; sap “sap” – sawı, söp “çöp” – söwı, kep “kıyafet” kewı, şap- “kapamak”- şabağa, tep- tebege “tepmek, tekmelemek”.

Edebî dilden farklı olarak ş-j değişmesi vardır:

Ağaş – ağajı “ağacı”; küş- küjü “gücü”, tökpeş- tökpejı “kütüğü”; üş-üjünjı “üçüncü”, aş- - ajağa “açmak”, -ış- - işege “içmek”, pış- - pıjağa “biçmek”.

Ünsüz düşmesi

/l/ ve /r/ ünsüzlerinin düşmesi biçiminde görülür. /l/ ve /r/ ünsüzleri ile biten sözcükler /ğ/, /g/ ünsüzü ile başlayan bir ek örneğin geçmiş zaman eki –GAN aldığıında /l/ ve /r/ sesleri düşer.

pol-ğan > poğan, al-ğan> ağan, kel-gen > kegen, xal-ğan> xağan, par-ğan > pağan, odır-ğan < odığan, per-gen> pegen, kör-gen> kögen, şör-gen >şögen.

Benzer şekilde mastar ekindeki /r/ ünsüzü düzenli olarak düşer: şör-şörece, sıx- - sığağa, at- - adağa, sana- -saniğa, töle- tölige.

SONUÇ OLARAK EDEBİ DİL İLE KARŞILAŞTIRILDIĞINDA KIZIL AĞZININ EN BELİRGİN ÖZELLİKLERİ:

- /ş/ ve /j/ ünsüzlerinin bulunması;
- Söz sonundaki sızıcı /ğ/ ünsüzünün yerine patalayıcı /g/ ünsüzünün bulunuşu.
- Edebî dildeki söz sonundaki /s/ ünsüzünün yerine /ş/ ünsüzünün bulunuşu.
- Edebî dildeki söz başındaki /ç/ ünsüzünün yerine /ş/ ünsüzünün bulunuşu
- Edebî dilde söz içindeki /c/ sesinin yerine /j/ sesinin bulunuşu

Biçimbilgisi Özellikleri

• **Durum kategorisi.** Durum kategorisi genel özellikleri bakımından Hakas edebî dilinden farklı değildir. Ancak bazı durum eklerinin farklı değişik biçimleri bulunur.

İlgi durumu ekinin Hakas edebi dilindekinden farklı olarak +dıñ/+dĩñ değişik biçimi de vardır. Bu biçim /l, r, y, g/ ünsüzleri ile biten ad tabanlarına gelir. Ancak edebi dildeki gibi +nıñ/+nĩñ de kullanılır:

Şol “yol” +İlgi durumu : şolnıñ/ şoldıñ

Pa:r “karaciğer” İD : pa:rıñ/pa:rdıñ

Ay “ay” +İD : aynıñ /aydıñ

Kün “gün” + İD: künnıñ /kündıñ

Örneğin aydıñ çarığı “ayın ışığı” ED aynıñ çari: /çarığı

Köldıñ tereñ “gölün derinliği” ED kölnıñ tireñ

Künnıñ uzunı “günün uzunluğu”

Xoldıñ küjü “kolun gücü” ED xolnıñ küzı

Suğdıñ oza:ğında “nehirin öbür tarafında” ED suğnıñ ozarında

Edebî dilde bu ekin sadece dar ünlülü biçimi bulunurken Kızıl ağzında dar yuvarlak ünlülü sözcüklerde ekin ünlüsü de dar-yuvarlak ünlülü olur: suğ + İD> suğnuñ/suğduñ “suyun”,

küş “güç” +İD > küştüñ

Belirtme durumu: Hakas edebi dilindeki gibidir. Ancak /l, r, y, g, n/ ünsüzlerinden sonra +dı/+dı̃ biçiminde de gelebilir:

Şol “yol” +BelD > şolnı/ şoldı

Pa:r “karaciğer” +BelD > pa:rını/ pa:rdı

Ay “ay” +BelD : aynı /aydı

Kün “gün” + BelD: künnı̃ /kündı̃

Edebi dilde bu ekin sadece dar ünlülü biçimi bulunurken Kızıl ağızında dar yuvarlak ünlülü sözcüklerde ekin ünlüsü de dar-yuvarlak ünlülü olur: suğ + BelD>

suğnu/suğdu “suyu”, küş “güç” +BelD > küştü

Örn: sugdu ijege “suyu içmek” ED suğnı̃ izerge

Araç durumu eki: +mnañ/+mneñ biçimindedir.

Ağaçmnañ “sopayla” // ED ağasnañ

Kösmneñ “közle” // ED kösneñ

Bu ekin yanısıra edebi dildeki gib +nañ/+neñ ve Kaç ağzındaki gibi +bınañ/+bıneñ biçimine de rastlanır.

Suğdı könekneñ taziğa “suyu kovayla taşımak” // ED Suğrı könekneñ tazirğa

Povamnañ pırge kele:dım “Babamla birlikte geliyorum” // ED

Pabamnañ xada kilçem.

Paltımnañ odiñ şartu “Baltayla odun kırıyor” // Paltınañ odiñ çarça.

Xolmnañ eme tıktu “Elle bir şey diyor” // Xolnañ nime tıkçe.

Şerdı kürjekmneñ xazağa “Toprağı kürekle kazmak” // ED Çirni

kürcekneñ xazarğa

Yönelme durumu eki Kızıl ağzında edebi dildeki gibi +xa/+ke, +ğa/+ge, +a/+e biçimindedir. Ancak edebî dilden farklı olarak Kızıl ağzında ünlü ile biten sözcüklere eklendiğinde ekin başındaki ünsüz düşmez ve düşme gerçekleşmemesine rağmen uzun ünlü ortaya çıkar. Edebi dildeki biçim ile Kızıl ağzına özgü biçim Kızıl ağzında aynı anda görülür:

Örneğin: pala+ğa > ED pala:, Kızıl ağ. pala:ğa “çocuğa”

kızı+ ge > ED kize: , Kızıl ağ. kize:ge “kişiye”

çoçxa+ğa > ED çoçxa:, Kızıl ağ. çoçxa:ğa “domuza”

ol + ğa > ED ağa:, Kızıl ağ. ana:, ana:ğa “ona”

Nadiren yönelme ekinin üzerine yön gösterme eki tekrar gelebilir:

Tör “baş köşe”, törge “başköşeye”, törge+zer “başköşeye”

İyelik

Edebî dildeki gibidir. Sadece çokluk 1. Kişi ekinin ilk ünsüzü sızıcıdır:

Kız.ağ.	mi:ñ şerim	// ED	minĩñ çirĩm
	si:ñ şeriñ		sinĩñ çiriñ
	anıñ şeri		anıñ çiri
	pĩstiñ şeriwĩs		pĩstiñ çirĩbĩs
	sĩlerdiñ şeriñer		sĩrernĩñ çiriñer
	olardıñ şeri		olarnĩñ çiri

Bildirme

Edebi dildeki gibidir. Sadece eklerdeki patlamalı sesler yerine sızıcı sesler bulunur.

Men palıxşıwın	// ED	min palıxçıbın
Sen palıxşıziñ		sin palıxçıziñ
Ol palıxşı		
Pıs palıxşıwıs	pis palıxçıbıs	
Sıler palıxşızar		sırer palıxçızar
Olar palıxşılar		

Zamirler:

Edebî dildeki zamirlerle aynıdır. Ancak Kızıl ağzının ses özelliklerini taşırlar:

Men, sen, ol vb.

Soru zamirleri kım “kim” (ED kem), eme/ime “ne” (ED nime), kimo:l “kim”, emo:l “ne”dir.

Fiil

Kızıl ağzında şimdiki zaman biçimi edebî dilden büyük ölçüde farklıdır.

Nadiren edebî dildeki şimdiki zaman biçimi- ancak Kaç ağzındaki gibi sadece kalın sıradan biçimi-gibi -şa biçiminde kullanılır: eşşam “duyuyorum” (ED işçem), atıxşa “saldırıyor” (ED atıxça)

Kızıl ağzında bulunan şimdiki zaman biçimleri:

-a:dı(r)/ -e:dī(r) paradım /para şoxpın Örn. Ol ottı say edīp işedīwīs “O otu çay yapıp içiyoruz”

-tu(r) partum/ parwintum Örn. Xarındazım mında İstentu. “Kardeşim burada çalışıyor”

-şadı(r) parşadım/parwişadım Örn. Adığji körze, pır şerde xozan odırşadı. “Avcı bakıyor ki bir yerde tavşan oturuyor”

-odı(r) parwodım/parwinodım Postay Arığ, külümzırep, Öjeñ pegzer pastırwodı. “Postay Arığ gülümseyerek Öcen Bey’e yaklaşıyor”.

Men	para:dım	kele:dĩm	oynidım
Sen	para:tsiñ	kele:tsiñ	oynitsiñ
Ol	para:dı	kele:dĩ	oynidı
Pis	para:dıwıs(tar)	kele:dıwıster	oynidıwıstar
Siler	para:tsa:r	kele:tser	oynitsar
Olar	para:dı(lar)	kele:diler	oynidılar